ХУЛОСАИ

мушовири илмӣ ба диссертатсияи Амондуллоев Бегмурод Саломатуллоевич дар мавзуи «Фалсафаи Абунасри Форобӣ ва Абуалӣ ибни Сино (таҳлили муқоисавӣ)» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои фалсафа аз рӯйи ихтисоси 6.3.2 – Таърихи фалсафа

Диссертатсияи Амондуллоев Бегмурод Саломатуллоевич дар мавзуи «Фалсафаи Абунасри Форобӣ ва Абуалӣ ибни Сино (таҳлили муқоисавӣ)» ба яке аз масъалаҳои муҳимми таърихи фалсафаи асримиёнагии Шарқ бахшида шуда, дар он мероси фалсафии ду мутафаккири барҷастаи тамаддуни шарқӣ – Абунасри Форобӣ ва Абуалӣ ибни Сино дар заминаи таҳлили таърихӣ-фалсафӣ ва муқоисавӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Мавзуи интихобшуда аз ҷиҳати илмӣ дорои аҳаммияти хоса мебошад, зеро муайян намудани умумият ва фарқияти низоми фалсафии Форобӣ ва Ибни Сино, сарчашмаҳои ғоявии таълимоти онҳо, муносибати онҳо ба анъанаи юнонии қадим, муҳити исломӣ, масъалаҳои ҳастишиносӣ, маърифатшиносӣ, ахлоқ, сиёсат ва ҷомеа имконият медиҳад қонуниятҳои рушди фалсафаи машшоияи шарқӣ дар шакли мукаммалтар муайян карда шаванд.

Мутобиқати муҳтавои диссертатсия ба номи мавзуъ ва ихтисосе, ки тибқи он таҳқиқот анҷом дода шудааст. Муҳтавои диссертатсия ба номи мавзуи интихобшуда ва ихтисоси 6.3.2 – Таърихи фалсафа мутобиқ мебошад. Масъалаҳои дар рисола мавриди таҳқиқ қароргирифта бевосита ба омӯзиши таърих, ташаккул, таҳаввул ва хусусиятҳои таълимоти фалсафии Абунасри Форобӣ ва Абуалӣ ибни Сино алоқаманданд.

Муаллиф масъалаҳоро дар заминаи таърихии асрҳои IX–XI мавриди омӯзиш қарор дода, ба омилҳои иҷтимоӣ-таърихӣ, фарҳангӣ ва ғоявие таваҷҷуҳ намудааст, ки дар ташаккули тафаккури фалсафии ҳар ду мутафаккир нақш доштаанд. Дар баробари ин, робитаи афкори онҳо бо фалсафаи Афлотун, Арасту, навафлотуния ва дигар анъанаҳои фикрӣ таҳлил карда шудааст.

Мазмуни бобҳои дуюм, сеюм ва чорум ба таҳлили масъалаҳои бунёдии фалсафа – ҳастӣ, ҳаракат, ҷавҳар ва араз, маърифат, шаклҳои маърифат, нафс, ахлоқ, камолоти инсон, ҷомеа, давлат ва сиёсат равона гардидааст. Боби панҷум бошад, ҷойгоҳи Форобӣ ва Ибни Синоро дар рушди мактаби машшоияи шарқӣ ва таъсири онҳо ба фалсафаи исломӣ

ва ғарбӣ муайян менамояд. Аз ин рӯ, мавзуъ, объект, предмет, сохтор ва муҳтавои таҳқиқот ба соҳаи таърихи фалсафа мансуб буда, ба ихтисоси пешниҳодшуда мутобиқат менамояд.

Мубрамияти мавзуи таҳқиқот. Мубрамияти мавзуи диссертатсия, пеш аз ҳама, аз мақоми бузурги Абунасри Форобӣ ва Абуалӣ ибни Сино дар таърихи афкори фалсафии ҷаҳонӣ бармеояд. Осори онҳо дар ташаккул ва рушди фалсафаи машшоияи шарқӣ, нигоҳдорӣ ва эҷодкорона инкишоф додани мероси фалсафии антиқӣ ва интиқоли он ба марҳилаҳои минбаъдаи таърихи фалсафа нақши муҳим доштааст.

Форобӣ аз ҷумлаи мутафаккиронест, ки фалсафаи машшоияи шарқиро дар шакли низомнок рушд дода, масъалаҳои мантиқ, метафизика, маърифат, ахлоқ, давлат ва ҷомеаро дар доираи як низоми фалсафӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Ибни Сино бошад, ин анъанаро идома дода, онро аз ҷиҳати назариявӣ такмил ва густариш бахшидааст.

Бо вуҷуди робитаи наздики фалсафии ин ду мутафаккир, андешаҳои онҳо дар ҳамаи масъалаҳо яксон нест. Дар масъалаҳои ҳастӣ, маърифат, ҳаракат, ҷавҳар ва араз, нафс, ахлоқ, давлат ва сиёсати иҷтимоӣ дар баробари умумиятҳо фарқиятҳои назариявӣ ва методологӣ низ ба назар мерасанд. Аз ин рӯ, омӯзиши муқоисавии таълимоти онҳо имкон медиҳад хусусиятҳои рушди дохилии фалсафаи машшоияи шарқӣ муайян карда шаванд.

Мубрамияти дигари таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки дар адабиёти илмӣ мероси Форобӣ ва Ибни Сино бештар алоҳида мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Таҳқиқи муқоисавии маҷмуӣ, ки омилҳои ташаккули афкор, масъалаҳои онтологӣ, гносеологӣ, антропологӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии ду мутафаккирро дар доираи як таҳқиқот фаро гирад, имконият медиҳад ҷойгоҳи ҳар яке дар таърихи фалсафа дақиқтар муайян карда шавад.

Мавзуъ инчунин аз ҷиҳати омӯзиши пайванди тамаддунҳо мубрам аст. Форобӣ ва Ибни Сино аз ҷумлаи мутафаккироне мебошанд, ки дар осори онҳо мероси фалсафии Юнон бо анъанаҳои фарҳангӣ ва илмии Шарқ пайваст гардидааст. Таҳқиқи ин падида барои муайян намудани саҳми тамаддуни Шарқ дар таърихи умумии фалсафаи ҷаҳонӣ аҳаммияти махсус дорад.

Навоварии илмии диссертатсия дар он ифода меёбад, ки фалсафаи Абунасри Форобӣ ва Абуалӣ ибни Сино дар доираи як таҳқиқоти маҷмуӣ ва муқоисавӣ мавриди таҳлили системавӣ қарор гирифтааст.

Дар ҷараёни таҳқиқот муаллиф:

– заминаҳои иҷтимоӣ-таърихии ташаккул ва густариши афкори фалсафиро дар Мовароуннаҳр ва Хуросон дар асрҳои IX–XI муайян намуда, нақши онҳоро дар ташаккули ҷаҳонбинии фалсафии Форобӣ ва Ибни Сино асоснок кардааст;

– сарчашмаҳои ғоявии таълимоти ду мутафаккирро муайян ва таҳлил намуда, таъсири фалсафаи Афлотун, Арасту, навафлотуния ва унсурҳои алоҳидаи анъанаҳои яҳудӣ ва масеҳиро ба таври муқоисавӣ баррасӣ кардааст;

– таъсири омили исломиро ба ташаккули фалсафаи Форобӣ ва Ибни Сино таҳлил намуда, таносуби ақл, фалсафа ва ҷаҳонбинии диниро дар таълимоти онҳо муайян кардааст;

– мафҳум, моҳият ва шаклҳои ҳастиро дар фалсафаи ҳар ду мутафаккир мавриди таҳлил қарор дода, умумият ва фарқияти мавқеи онҳоро муайян намудааст;

– масъалаи ҳаракат ва шаклҳои онро дар фалсафаи Форобӣ ва Ибни Сино муқоиса намуда, робитаи ин масъалаҳоро бо таълимоти фалсафии пешиниён нишон додааст;

– фаҳмиши ҷавҳар ва аразро дар таълимоти ҳар ду мутафаккир таҳлил карда, хусусиятҳои истифода, тавзеҳ ва рушди ин категорияҳоро дар фалсафаи машшоияи шарқӣ муайян намудааст;

– масъалаи маърифати олам, шаклҳои маърифат, мақоми ҳис ва ақл, инчунин роҳҳои ташаккули дониши саҳеҳро дар низомҳои фалсафии Форобӣ ва Ибни Сино дар заминаи муқоиса мавриди таҳлил қарор додааст;

– масъалаи нафсро дар таълимоти ҳар ду мутафаккир таҳлил намуда, хусусиятҳои антропологӣ ва гносеологии ин масъалаҳоро муайян кардааст;

– андешаҳои Форобӣ ва Ибни Синоро оид ба ахлоқ, камолоти инсон, саодат ва фазилатҳои инсонӣ муқоиса намуда, умумият ва фарқиятҳои назариявии онҳоро нишон додааст;

– консепсияи давлат ва ҷомеаи фозиларо дар таълимоти ҳар ду мутафаккир баррасӣ намуда, хусусиятҳои асосии фалсафаи сиёсӣ ва иҷтимоии онҳоро муайян кардааст;

– ҷойгоҳ ва мақоми Форобӣ ва Ибни Синоро дар ташаккул ва рушди мактаби машшоияи шарқӣ муайян намуда, нақши таърихии онҳоро дар рушди фалсафаи исломӣ ва таъсири минбаъдаи он ба фалсафаи Ғарб асоснок кардааст.

Навоварии диссертатсия ҳамчунин дар таҳлили масъалаи таносуби меросбарӣ ва навоварӣ дар фалсафаи Форобӣ ва Ибни Сино зоҳир мегардад. Муаллиф нишон додааст, ки Ибни Сино бо такя ба дастовардҳои анъанаи фалсафии пешин, аз ҷумла мероси Форобӣ, на танҳо идомадиҳандаи ин анъана, балки ташаккулдиҳандаи низоми фалсафии мустақил ва аз ҷиҳати назариявӣ мукаммал мебошад.

Аҳаммияти назариявии диссертатсия дар он ифода меёбад, ки натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд барои рушди минбаъдаи пажӯҳишҳои таърихӣ-фалсафӣ, бахусус дар самти омӯзиши фалсафаи асримиёнагии Шарқ, фалсафаи машшоия, фалсафаи исломӣ ва таърихи афкори фалсафии халқҳои минтақа заминаи назариявӣ фароҳам оваранд.

Натиҷаҳо ва хулосаҳои илмии диссертатсия метавонанд дар муайян намудани хусусиятҳои ташаккул ва рушди ҷаҳонбинии фалсафии Форобӣ ва Ибни Сино, нақши мероси фалсафии антиқӣ ва фарҳанги исломӣ дар ташаккули таълимоти онҳо, инчунин дар ошкор намудани таносуби умумият ва фарқияти низомҳои фалсафии ду мутафаккир истифода шаванд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот пеш аз ҳама дар имконияти истифодаи натиҷаҳои он дар фаъолияти илмӣ-таълимӣ ифода меёбад. Маводи диссертатсия метавонад ҳангоми таҳияи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ, курсҳои махсус, барномаҳои таълимӣ ва матни лексияҳо аз фанҳои «Таърихи фалсафа», «Фалсафаи Шарқ», «Фалсафаи асримиёнагӣ», «Фалсафаи исломӣ», «Таърихи фалсафаи тоҷик» ва дигар фанҳои марбут ба таърихи афкори фалсафӣ мавриди истифода қарор гирад.

Натиҷаҳои таҳқиқот инчунин метавонанд ҳамчун заминаи илмӣ ва назариявӣ барои пажӯҳишҳои минбаъда дар самти форобишиносӣ, синошиносӣ, таърихи фалсафаи машшоия, омӯзиши робитаҳои фалсафии Шарқ ва Ғарб, инчунин таҳқиқи равандҳои ҳамкории фарҳангҳо ва робитаи тамаддунҳо истифода шаванд.

Диссертатсия аз муқаддима, панҷ боб, чордаҳ параграф ва хулоса иборат буда, масъалаҳои мавриди таҳқиқ дар он бо пайдарҳамии мантиқӣ, низомнокӣ ва мувофиқ ба мақсаду вазифаҳои таҳқиқот баён гардидаанд.

Дар муқаддима мубрамияти мавзуи таҳқиқот, дараҷаи омӯзиши масъала, мақсад ва вазифаҳо, объект ва предмети таҳқиқот, асосҳои методологӣ, навоварии илмӣ, аҳаммияти назариявию амалӣ, нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, саҳми шахсии довталаб ва сохтори

диссертатсия муайян ва асоснок гардидаанд. Ҳамзамон зарурати таҳлили муқоисавӣи мероси фалсафии Абунасри Форобӣ ва Абуалӣ ибни Сино, муайян намудани умумият ва фарқиятҳои таълимоти онҳо ва арзёбии ҷойгоҳи ҳар ду мутафаккир дар таърихи фалсафа асоснок карда шудааст.

Боби якум – «Заминаҳои ташаккули таълимоти фалсафии Абунасри Форобӣ ва Ибни Сино» ба таҳлили шароити иҷтимоӣ-таърихӣ, фарҳангӣ ва илмӣ, инчунин сарчашмаҳои ташаккули ҷаҳонбинии фалсафии ду мутафаккир бахшида шудааст.

Дар **параграфи 1.1.** шароити ташаккул ва густариши афкори фалсафӣ дар Мовароуннаҳр ва Хуросон дар асрҳои IX–XI мавриди таҳлил қарор гирифта, робитаи рушди илм, фарҳанг ва ҳаёти зеҳнӣ бо ташаккули афкори фалсафӣ нишон дода шудааст.

Дар **параграфи 1.2.** сарчашмаҳои асосии ғоявии ташаккули афкори Форобӣ ва Ибни Сино мавриди омӯзиши муқоисавӣ қарор гирифта, таъсири фалсафаи Афлотун, Арасту, навафлотуния ва унсурҳои алоҳидаи анъанаҳои яҳудӣ ва масеҳӣ ба ҷаҳонбинии онҳо таҳлил гардидааст.

Дар **параграфи 1.3.** таъсири омили исломӣ ба ташаккул ва рушди фалсафаи Форобӣ ва Ибни Сино баррасӣ гардида, масъалаи таносуби фалсафа, ақл ва ҷаҳонбинии динӣ дар таълимоти онҳо мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Боби дуюм – «Масъалаҳои ҳастишиносӣ дар фалсафаи Форобӣ ва Ибни Сино» ба таҳлили масъалаҳои бунёдии онтология дар таълимоти ду мутафаккир бахшида шудааст.

Дар **параграфи 2.1.** мафҳум, моҳият ва шаклҳои ҳастӣ дар фалсафаи Форобӣ ва Ибни Сино таҳлил гардида, умумият ва фарқияти мавқеи онҳо нисбат ба масъалаҳои ҳастишиносӣ муайян карда шудааст.

Дар **параграфи 2.2.** дидгоҳҳои Форобӣ ва Ибни Сино оид ба ҳаракат ва шаклҳои он мавриди таҳқиқ қарор гирифта, робитаи мафҳуми ҳаракат бо тағйир, макон, замон ва воқеият баррасӣ гардидааст.

Дар **параграфи 2.3.** масъалаи ҷавҳар ва араз дар таълимоти ҳар ду мутафаккир таҳлил гардида, хусусиятҳои фаҳмиш ва истифодаи ин категорияҳои фалсафӣ дар низомҳои онтологии онҳо нишон дода шудаанд.

Боби сеюм – «Таълимоти Форобӣ ва Ибни Сино дар бораи маърифати олам» ба таҳлили масъалаҳои маърифатшиносӣ ва ҷанбаҳои антропологии фалсафаи ду мутафаккир бахшида шудааст.

Дар **параграфи 3.1.** моҳият ва имкониятҳои маърифати олам аз нигоҳи Форобӣ ва Ибни Сино таҳлил гардида, муносибати байни ҳис ва ақл, инчунин масъалаи имконияти дарки воқеият мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар **параграфи 3.2.** андешаҳои ҳар ду мутафаккир оид ба шаклҳо ва марҳилаҳои маърифат таҳқиқ гардида, раванди гузариш аз маърифати ҳиссӣ ба маърифати ақлонӣ ва бурҳонӣ таҳлил шудааст.

Дар **параграфи 3.3.** масъалаи нафс ва имкониятҳои маърифатии он дар таълимоти фалсафии Форобӣ ва Ибни Сино мавриди таҳлил қарор гирифта, муносибати нафс ва ҷисм, қобилиятҳои нафсонӣ ва мақоми нафс дар раванди маърифати инсонӣ шарҳ дода шудааст.

Боби чорум – «Масъалаҳои ахлоқӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар афкори фалсафии Форобӣ ва Ибни Сино» ба таҳлили таълимоти ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии ду мутафаккир бахшида шудааст.

Дар **параграфи 4.1.** андешаҳои Форобӣ ва Ибни Сино оид ба ахлоқ ва камолоти инсон таҳлил гардида, масъалаҳои фазилат, саодат, дониш, камолоти маънавӣ ва нақши онҳо дар ташаккули шахсияти инсон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар **параграфи 4.2.** назарияи давлат ва ҷомеаи фозила дар таълимоти Форобӣ ва Ибни Сино мавриди таҳқиқ қарор гирифта, муносибати байни давлат, ҷомеа, роҳбар ва шаҳрванд дар заминаи муқоисавӣ баррасӣ шудааст.

Дар **параграфи 4.3.** фалсафаи сиёсӣ ва иҷтимоии Форобӣ ва Ибни Сино таҳлил гардида, масъалаҳои ҳокимият, идоракунӣ, адолат ва муносибати му

Хулоса, диссертатсияи Амондуллоев Бегмурод Саломатуллоевич дар мавзуи «Фалсафаи Абунасри Форобӣ ва Абуалӣ ибни Сино (таҳлили муқоисавӣ)» таҳқиқоти мустақил, анҷомёфта ва дорои аҳаммияти назариявию илмӣ мебошад. Дар рисола масъалаҳои муҳимми таърихи фалсафа дар заминаи таҳлили таърихӣ-фалсафӣ ва муқоисавӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта, заминаҳои ташаккули афкори фалсафии ду мутафаккир, масъалаҳои ҳастишиносӣ, маърифатшиносӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ, инчунин ҷойгоҳ ва таъсири таърихии мероси онҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Навоварии илмӣ, аҳаммияти назариявию амалӣ, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳо, нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда ва саҳми шахсии довталаб шаҳодат медиҳанд, ки диссертатсияи мазкур ба талаботи таҳқиқоти илмии сатҳи докторӣ ҷавобгӯ буда, дар рушди

таҳқиқоти таърихӣ-фалсафӣ, бахусус омӯзиши фалсафаи машшоияи шарқӣ, саҳми муайяни илмӣ мегузорад.

Мавзуъ, сохтор, муҳтаво ва натиҷаҳои диссертатсия ба ихтисоси 6.3.2 – Таърихи фалсафа мутобиқ буда, талаботи муқарраргардидаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро қонеъ менамоянд.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, диссертатсияи Амондуллоев Бегмурод Саломатуллоевич дар мавзуи «Фалсафаи Абунасри Форобӣ ва Абуалӣ ибни Сино (таҳлили муқоисавӣ)», ки барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои фалсафа аз рӯйи ихтисоси 6.3.2 – Таърихи фалсафа пешниҳод гардидааст, ба талаботи муқарраргардида ҷавобгӯ буда, барои баррасии минбаъда ва ҳимоя тавсия карда мешавад.

Мушовири илмӣ:

доктори илмҳои фалсафа, профессор _____ Содиқӣ Н.Н.

Директори Муассисаи давлатии Маркази таълимии занон “Сарвар”.

ш.Душанбе, х.Ҳофизи Шерозӣ 6, х.19

+992935985999

e-mail: bedil68@mail.ru

Имзои мушовири илмиро тасдиқ менамоям:

Мутахассиси пешбар (кадрҳо)-и Муассисаи давлатии Маркази таълимии занон “Сарвар” _____ Умарова С.

«04» 03. соли 2026

Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х.Рудаки 149